

ДІАЛОГ КУЛЬТУР ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ГУМАНІСТИЧНА ТРАДИЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ КИЄВО- МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ І СУЧАСНІСТЬ

У статті обґрунтовано актуальність традицій діалогу культур (Києво-Могилянська академія) для культуротворчої філософії освіти в Україні, зокрема авторської науково-педагогічної діяльності.

В українському духовному житті, починаючи з другої половини XVI ст., простежується вплив ренесансних і реформаційних ідей, що відповідно зумовило якісні зміни в галузі освіти. На межі XVI—XVII ст. створюються навчальні заклади, які поєднують національно-освітні традиції і прогресивний європейський педагогічний досвід. Такими навчальними закладами були Острозький культурно-освітній центр, Львівська і Київська братські школи, Києво-Могилянська академія.

Стосовно суспільно-політичного і філософського спрямування українського культурного розвитку цього періоду, науковці виокремлюють два напрями. "Ідейна поляризація цих напрямів,— пише І. В. Паславський,— особливо проявилася у поглядах на людину та її призначення у земному бутті, в способах вирішення проблеми *співвідношення принципів дії і споглядання* (виділено мною — С. Ч.) [6, с. 94].

Перший напрям обстоювали І. Вишенський, Й. Княгинецький, Й. Почаївський (Желіз). Вони розвивають вітчизняну традицію з її витоків в культурі Київської Русі, зв'язками з греко-візантійським світом, ідеями візантійського неоплатонізму (ісихастсько-ареопагітівський варіант). За такого підходу людина вважалась духовно й фізично неповноцінною, гріховною істотою; її призначення у земному бутті пов'язувалося із постійним самовдосконаленням, мета якого — посмертне злиття з Богом. Самовдосконалення передбачало певні ступені самоочищення, вимагалось абсолютне відречення від матеріального світу, тілесності, абсолютизувалося духовне начало. Вище благо людини вбачалося в пізнанні абсолютної істини (Бога), а умовою досягнення — *чисте споглядання*. Як наслідок такого ідеалу — *возвеличується скит-*

ницьке чернецтво. Таким чином, орієнтація на чисте споглядання усуває людину від активного суспільного життя [6, с. 94—95].

Тому закономірно цей напрям, який орієнтував українську суспільність на візантійську культурно-історичну традицію, поступається на користь тогочасної нової течії суспільно-політичної та філософсько-етичної думки. Джерела нового світовідчуття сягають гуманістичних ересей XIV—XV ст., реформаційних тенденцій у православній церкві, традицій раннього гуманізму, культурно-освітньої діяльності братств. Ренесансне розуміння людини знаходить відображення в дослідженнях ідеологів братського руху, якими були Юрій Рогатинець, Кирило-Транквіліон Ставровецький, брати Стефан і Лаврентій Зизанії, Петро Могила та ін. На їхнє переконання, людина—істота фізично і духовно досконала, вона здатна насолоджуватись радощами земного буття, красою землі, тілесними почуттями, не потребує "спасіння від Бога". Вдосконалення людини вбачалося не в аскетичному "самоочищенні" й відчуженості від світу, а передусім у *діяльному громадському житті*. Відтак, земне буття людини і її вище благо визначає "народна користь", спільне благо, досягнення яких передбачає активну діяльність на користь суспільства [6, с. 95]. В цих поглядах українських вчених обґрунтовано ренесансний ідеал гідності людини, проблема сенсу людського життя пов'язується з вартісними критеріями земного існування людини, цінністю часу, відведеного людині для життя на землі [4, с. 17—20].

Філософсько-гуманістичні традиції діалогу культур, визнання творчої активності людини, відхід від ідеї її сотвореності, були властиві науково-освітнім пошукам і педагогічній діяльності Києво-Могилянської академії. Зміст на-

вчання визначали відомі з античності *сім вільних мистецтв*: *трівіум* (три науки про слово) — граматики, риторика (поетика), діалектика, і *квадрівіум* (чотири науки про числа) — арифметика, алгебра, геометрія, музика. Семизначна система наук вивчалася в колегіях, академіях, університетах Європи, домінувала у європейській освіті до кінця XVIII ст. Значна увага приділялась в Академії вивченню мов — слов'яноноруської і давньої української літературної, грецької, латинської, польської, німецької, французької, давньоєврейської. В Академії, як і в усіх тодішніх вищих навчальних закладах Європи, курси поетики, риторики, філософії викладалися латинською мовою (така практика проіснувала до 40-х рр. XIX ст.). За глибоке знання і красу латинської мови Феофана Прокоповича називали "сучасним Горацієм". Згідно з загальноєвропейською традицією, він викладав латиною навчальні курси, проте рідною мовою писав свої літературні твори, суспільно-політичні трактати, "слова" і промови. На переконання вченого, найвища радість настає тоді, коли ми набуваємо знання (іноземних мов, культурних традицій тощо). Тоді, наприклад, будучи українцями, ми водночас стаємо родичами римлян і греків, знайомлячись з їхньою поезією, риторикою, філософією, мистецтвом¹. Феофан Прокопович здійснив спроби синтезувати західну і східну культури. У своїх творах він посилався на дослідження Авіценни, Авероеса, інших східних мислителів, звертався до культур народів Єгипту, Близького Сходу, Греції, Туреччини, Індії, Китаю; його бібліотека вмшувала виданий Лютером малий катехізис арабською мовою, посібники і словники для вивчення арабської, сирійської, халдейської, давньоєврейської (гебрейської) мов. Глибоку повагу до давньої східної культури наслідували його учні й послідовники, серед яких був Василь Григорович-Барський [5, с. 113].

Піднесення Києво-Могилянської академії припадає на добу бароко, яка в історії України пов'язується із зростанням соціальної ролі козацтва. Починаючи з XV ст., козацтво виступає активним захисником українського народу від релігійного та суспільно-економічного гноблення. У процесі довготривалої консолідації козацтво утверджується в XVII ст. як провідний стан українського суспільства (на той час колонізація української знаті призвела до втрати нею провідних позицій). У період, коли Петро Конаше-

вич-Сагайдачний (вихованець Острозької колеґії) був гетьманом (1614—1622), окреслюються політичні й державницькі цілі козацтва. З ініціативи гетьмана, за підтримки козацтва в Києві відновлюється православна ієрархія України. П. Конашевич-Сагайдачний 1615 р. з усім Військом Запорозьким вступив до Київського братства, взяв під опіку братську школу (кожний козак вносив 6 грош вступних і 1,5 гроша щомісячно). На розвитку культурно-освітнього процесу позначились визвольна боротьба та політична діяльність гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, пов'язані з розбудовою української державності.

Організація навчання в Академії дещо відрізнялась від аналогічних європейських закладів. Ці відмінності зумовлювались історичним розвитком України та національними освітніми традиціями. Так, у Київській колеґії не було факультетів, учням не надавали вчених ступенів, значний період не викладали богослов'я [8]. Польський уряд не дозволяв викладати в колеґії богословські науки, оскільки тоді заклад набував права академії. У вільному розвитку колеґії вбачалася загроза створення ідеологічного центру відокремлення України від Польщі. Статус закладу як академії визначався указами Петра I від 1694—1701 рр. Згідно з указом від 11 січня 1694 р. Академії надавалися права самоуправління (такі права мали вищі навчальні заклади Європи) й уперше дозволялося викладати курс богослов'я.

Найпліднішою виявилась діяльність Академії у галузі розвитку вітчизняної науки, що мало прогресивне значення в умовах поширення тенденцій колонізації та русифікації (1720 р. — заборонено книгодрукування, 1753 р. — викладання українською мовою).

В Академії сформувався відомий центр філософської думки. Філософські курси розробляли І. Гізель, М. Козачинський, Г. Кониський, Й. Кроковський, Ф. Прокопович та ін. Учені виходили з синтезу вітчизняної культурної традиції і творчого переосмислення досягнень західноєвропейської філософії. Відбувалася переорієнтація предмета філософії до актуалізації пізнання природи й людини.

Високою європейською освіченістю відзначався Ф. Прокопович (удосконалював знання в університетах Польщі, Німеччини, Італії). Він докорінно змінив викладання філософії, поставивши її на шлях зближення з природничими науками та раціоналістичною філософією Нового часу. Домінуюча тенденція розуміння й тлумачення світобудови професорами Києво-Могилянської академії кінця XVII — першої половини XVIII ст. ґрунтувалась на визнанні

¹ Виголошена Феофаном Прокоповичем перед студентами (студентами) Києво-Могилянської академії "Промова про заслуги наук, що прирівнюються до заслуг зброї" (пер. з лат. В. Д. Литвинова) вперше українською мовою надрукована в журналі "Філософська думка". — 1982. — № 1. — С. 77—82.

вчення М. Коперніка і Г. Галілея. Зокрема у філософських курсах Ф. Прокоповича, М. Козачинського, Г. Кониського поняття людини-мікрокосму наближено до його трактування М. Кузанським та Дж. Бруно, що суттєво відрізняється від механічності трактування людини західноєвропейськими філософами XVII ст. Змінюється акцент від ідеї створеності людини до визнання її творчої активності, що вказує на ідейний зв'язок киево-могилянських мислителів з філософією гуманістів [2, с. 214, 235–237]. У вітчизняній філософії вчення про людину як мікрокосм, який відображає макрокосм (всесвіт) ґрунтовно розвиває Г. Сковорода.

Гуманістична спрямованість характеризує курси риторики. Серед них — "Оратор Могилянський" (1635) И. Кононовича-Горбацького, "Книга про поетичне мистецтво" (1637) А. Стерновецького, "Риторика" в десяти книгах Ф. Прокоповича. Спираючись на Арістотеля, Платона, Лукіана, Квінтіліана, Цицерона, Ф. Прокопович доходить висновку, що красномовство — важливий чинник розвитку національної історії, культури, самосвідомості народу. Він аналізує суспільну соціально-організаційну та культурно-освітню функцію красномовства. Найголовніше призначення красномовства, зазначає Ф. Прокопович, полягає в *утвердженні блага вітчизни*. Звертаючись до українських юнаків, він закликає їх наполегливо опанувати красномовство як мистецтво почесне й корисне [7].

З академією пов'язана діяльність київської школи музики. У школі сформувалася чітка система музичної теорії і практики, відома як *"київська азбука"*, *"київська грамота"*, *"київське знамя"*. Навчання ґрунтувалося на традиціях західноукраїнської професійної музики XVI—XVII ст., вітчизняної гімнографії, давньоруської, греко-візантійської, болгарської співочих культур; діяли високопрофесійні хор та оркестр. Вокально-хорова майстерність студентів здобула визнання у багатьох країнах.

Відаючи належне духовним здобуткам інших народів, український філософ Григорій Сковорода наголосив на важливості пізнання традицій національної культури, які зберігають пам'ять народу про власну "криницю чисту", розвитку освіти рідною мовою. За Сковородою, *пізнати себе і відкрити у собі Людину* — є найголовнішим завданням людського життя, і прожити його треба у *сродному* для душі, тобто вибирати діяльність за покликом серця, по серцю вибирати друзів, бути безкорисливим. Філософ **наголосив, що інтелектуальне, духовне і моральне зростання творчої особистості здійснюється на засадах добра. Розум і серце мають бути урівноваженими (принцип автаркії). Філософія**

серця, гуманістичне й етико-моральне розуміння людини співзвучні у Сковороди з ідеями внутрішньої єдності духовних засад культурного розвитку людства.

У теоретико-методологічному сенсі освітню діяльність Києво-Могилянської академії зумовлював синтез світоглядних європейських течій — гуманізму, реформації, раннього просвітництва, в органічній єдності з культурою бароко (30-і рр. XVII — кінець XVIII ст.), особливо яскравою самобутністю козацького бароко. Барокову філософію, естетику, мистецтво визначали ідеї досконалої людини, "героїчної особи". Українські та західноєвропейські вчені розглядали характерні риси "героїчної особи" — мужність, справедливість (правосуддя), благорозумність (розсудливість) [1, с. 105, 115]. Життєвою метою людини доби бароко вважалося досягнення блага, а шляхами реалізації — навчання й набуття досконалості. Філософсько-освітня практика Києво-Могилянської академії акумулює патріотичні ідеї єдності й незалежності Русі (княжі часи, політична й освітня діяльність Ярослава Мудрого, митрополита Іларіона — його "Слово про закон і благодать", спрямовані на утвердження незалежності Русі від Візантії), гуманістичне розуміння людини як активної, діяльної особистості, ідеали національно-визвольної боротьби. На засадах єдності цих ідей здійснювалося становлення *героїчного типу особистості*, для якої найвище благо — свобода і незалежність країни [12, с. 65].

Методологічно актуальною залишається практика *інтелектуальних змагань*, колоквиумів, диспутів (шотижневих, щомісячних, підсумкових — з окремої теми чи розділу), які сприяли ґрунтовному засвоєнню філософських і богословських курсів. З-поміж спудеїв (студентів) визначалися основний доповідач (дифендент) і два-три опоненти, у диспутах брали участь викладачі Академії; розроблялися програма, плакат-афіша, запрошувалися почесні гості. Урочистості надавали виступи на завершення диспуту академічного театру, хору й оркестру. Традицію щорічних *публічних диспутів* започаткував Петро Могила. Публічні диспути впроваджувалися як ефективна форма перевірки знань студентів, розвитку в них навичок аргументації, уміння вести діалог. На публічні диспути запрошувалися вчені із Західної Європи, Балкан, Росії, Близького Сходу, інших країн. Цей досвід, як і філософсько-гуманістичні традиції діалогу культур, акцент на творчій активності людини — гідні продовження в сучасній освітній практиці.

Сучасні соціокультурні процеси, перехід України до ринкової економіки, потребують но-

вих форм соціалізації поколінь, органічно пов'язаних з історією, духовними цінностями народу.

Ми у своїй педагогічній практиці використовуємо досвід Києво-Могилянської академії щодо впровадження активних діалогічних форм навчання, національного виховання студентів. Намагаємось організувати пізнання студентами діалогіки української культури шляхом особистісно зорієнтованого навчання. Конкретною формою роботи тут стала науково-пошукова діяльність студентів за авторською програмою "Родовід — духовний діалог поколінь". Цю програму впроваджено у Дрогобицькому державному педагогічному університеті ім. І. Франка, Львівському національному університеті ім. І. Франка, Військовому інституті при національному університеті "Львівська політехніка", Львівському державному медичному коледжі, інших закладах освіти. За програмою досліджуються родинна обрядовість (народний, весілля, поховання), традиції ім'янаречення, народне (родинне) харчування, народне мистецтво, наслідування родинної професії, освіти [9; 10].

До культурологічних читань готуються виставки — "Народне мистецтво" (демонструються вироби студентів та представників їхніх родин — вишивка, гаптування, писанки тощо), "Народна кулінарія" (студенти готують печиво, торти, солодкі напої за родинними рецептами). Та найурочистіший момент — представлення Господині. Як відомо, за національною українською традицією господинею називали жінку, яка уміє пекти хліб. На жаль, серед сучасних студенток нечасто зустрічаються такі, яких у родині навчили випікати хліб (за нашими дослідженнями, на 100 студенток навиками випікання хліба володіють лише дві-три). Мабуть, призабувається народне прислів'я — "Чого мати навчить, те й дочка знає".

Народна мудрість наголошує: "Пізнай свій рід — побачиш свій шлях у житті". Вважаємо, що урочисте прилучення памолоді до духовної спадщини Роду найкраще здійснювати у День Повноліття: у присутності родини передати доньці, синові літопис та альбом фотографій, символічне дерево Роду. Ця думка знаходить підтримку учасників культурологічних читань. Йдеться про започаткування родинної традиції *Дня Повноліття*^), с. 44].

Результати досліджень доповідаються на культурологічних читаннях — курсових, потокових, міжвузівських, якими своєрідно завершується навчальний курс "Української та зарубіжної культури".

Полікультурний педагогічний діалог є засобом реалізації суб'єктивності студентів, відкриття і творення ними універсальності культурного

буття [11]. Дослідження родоводу — одна з форм розпредмечення етносоціокультурного досвіду попередніх поколінь. У процесі філософської рефлексії (аналіз родинної інформації) студенти усвідомлюють свою належність до інших людей і відповідальність перед ними — це родина як духовний діалог поколінь, нація, світ [10].

Автором цих рядків ініційовано науково-освітні проекти, у тому числі видання колективних навчальних посібників "Українська культура: історія і сучасність" (Львів: Світ, 1994.— 456 с: іл.), "Лекціїз історії світової та вітчизняної культури" (Львів: Світ, 1994.— 496 с); Міжнародні філософсько-культурологічні читання "Діалог культур: Україна у світовому контексті" (Львів, 1996, 1998 та ін.) і серія збірників наукових праць під цією назвою (випуск 1—5, 1996—2000 рр.), які є фаховими виданнями з *педагогічних наук і мистецтвознавства* (Бюлетень ВАК України.— 2000.— № 2). У цих проектах послідовно реалізовано ідею діалогу культур стосовно сучасної філософії освіти, розвитку української культури і мистецтва у європейському і світовому контексті на рівні синтезу наукових знань.

Практика діалогу культур, властива педагогічній діяльності Києво-Могилянської академії, має важливе значення для реформування освітньої системи в Україні на засадах культуротворчої філософії освіти, системоутворюючими чинниками якої є *людина — культура — мистецтво — стиль мислення* [13, с. 138—142].

На переломі тисячоліть культуротворча філософія освіти, властиві їй універсальність діалогу, творчі можливості культури і мистецтва, пріоритети гуманістичних освітніх технологій, орієнтація на полілог філософських і політико-ідеологічних теорій, соціальних та етнокультурних спільнот, визначають стратегію духовно-інтелектуального розвитку людини, отже — перспективи подолання кризи сучасної освіти як глобального загальносвітового й окремого національного (у тому числі українського) явища.

Для реформування в цьому напрямі освітньої системи в Україні першочерговими, на нашу думку, є такі заходи:

подолання відчуження економічного, політичного, духовного, соціально-психологічного, реальне спрямування соціально-культурної політики на людину; правовий захист інтелектуальної власності як суспільної цінності й об'єкта авторського права;

подолання відчуження культури і мистецтва від освіти; безперервність культуротворчого виховання і навчання: *родина — дошкільне виховання — школа — вищі заклади освіти — післядипломна освіта* та ін.;

окремі кафедри культури й мистецтва, принаймні, у класичних і педагогічних університетах;

розробка системи культуротворчих педагогічних технологій для гуманітарних і природничо-наукових дисциплін; кожен предмет властивими йому засобами має розвивати в учнів, студентів навички творчості, здатність самореалізації як *суб'єктів культури* (Черепанова, 1999);

розвиток системно-гуманітарного мислення педагогів; цілеспрямована підготовка педагогів до культуротворчого виховання і навчання учнів (студентів);

підготовка інтегрованих програм, методичних рекомендацій, навчальних посібників, спецкурсів з філософії освіти, української і світової

культури, українського і світового мистецтва та його окремих видів, культури і мистецтва країн, мова яких вивчається у навчальному закладі, культури і мистецтва національних меншин тощо;

запровадження державного екзамену з культури й мистецтва, насамперед в педагогічних навчальних закладах.

Упорядкування буття людини і навчально-виховної діяльності має здійснювати *"Ми — концепція"*, де зіставляються загальне (Всесвіт), окреме (нація), особливе (індивідуальність) у полікультурній взаємозумовленості й взаємодії, виявляється своєрідність українського соціуму в універсумі культурного буття людства.

1. Довга Л. До питання про барокову ментальність українців / MEDIAEVALLA UCRAINICA: Ментальність та історія ідей.—К., 1992.—Т. 1.—С. 104—116.
2. Кашуба М. В., Захара І. С. Відображення і розвиток ренесансних та просвітницьких ідей у філософії Києво-Могилянської академії (друга половина XVII — перша половина XVIII ст.) // Філософія Відродження на Україні.— К., 1990.—С. 206—296.
3. Кашуба М. Раціоналістична традиція в українській духовній культурі XI—XVIII ст. як вияв прозахідної орієнтації // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Матеріали перших міжнарод. філософ.-культуролог, читань / Ред. кол.: С. О. Черепанова (відп. ред.), В. Г. Скотний, Д. П. Кривач.— Львів, 1996.—С. 17—20.
4. Кашуба М. В. Георгій Кониський.— К.: Укр. Центр дух. культ.— 1999.—С. 17—20.
5. Ничик В. М. Феофан Прокопович.— М.: "Мысль", 1997.— 192 с.
6. Паславський І. В. Проблема людини та її призначення в земному бутті (співвідношення принципів дії і споглядання) // Філософія Відродження на Україні.— К.: Наук, думка, 1990.— С. 79—95.
7. Прокопович Ф. Філософські твори: У 3-х т.— К., 1979.— Т. 1.— С. 116—118.
8. Хиженяк З. Києво-Могилянська академія.— К., 1981.— С. 60—98.
9. Черепанова С. О. Родовід — духовний діалог поколінь: Методич. рекомендації для студентів вищих закладів освіти.— Львів: Каменяр, 1998.— 150 с.
10. Cherepanowa S. Aspekt filozoficzno-pedagogiczny rodzinnego wychowania studentow w warunkach wspolczesnych (Doswiadczenie badania rodowodu) // Pedagogika opiekuńcza wobec wspolczesnej orientacji filozoficznej i praktyki pedagogicznej.— Rzeszow, 1998.— Т. 2.— С. 39—43.
11. Cherepanowa S. Metody dialogu kultur w kształceniu pedagogow w szkole wyzszej (na przykladzie historii kultury ukraińskiej // Mozliwosci i bariery reform edukacyjnych na poziomie wyzszy, pod red. Mariana Ochmanskiego.— Lublin, 1999, S. 255—261.
12. Черепанова С. Полікультурні основи української вищої освіти XIV—XVIII ст. (світоглядно-гуманістичний аспект) // Вісн. Львів, ун-ту. Серія педагогічна.— 1999.— Вип. 14.— С. 56—65.
13. Черепанова С. О. Полікультурна парадигма і системотворюючі чинники філософії освіти // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Методол. семінар, 22 листоп. 2000 р. 36. наук, праць. Вип. 3 / За заг. ред. В. Андрушенка.— К.: Знання, 2000.— С. 138—142.

Cherepanova S.

DIALOGUE OF CULTURES AS A PHILOSOPHIC AND HUMANISTIC TRADITION OF THE EDUCATIONAL PRACTICE IN THE KYIV-MOHYLA ACADEMY AND THE MODERNITY

The vital importance of the traditions of cultures' dialogue (the Kyiv-Mohyla academy) for the cultural and creative philosophy of education in Ukraine, especially for the individual research pedagogic activity is defined in the article.